

ЕМОЦИОНАЛНИ МЕХАНИЗАМ ЦАМБЛАКОВИХ ЛИЧНОСТИ

У време наглог ширења граница државе цара Душана византијска животописачка књижевност изгубила је све везе са животом, а аскетски покрет хесихазам доживео је највећи размах. У кругу ових значајних кретања наша књижевност и црква нису заостајале.

Прошло је скоро десет столећа откако је Симеон Нови Теолог, велики аскета Истока, показао механизам хесихастичке екстазе. Књижевно оваплоћујући своје надахнуте доживљаје, први је упутио поглед у унутрашњост човеку. Навођењем чиниоца екстазе поставио је унутрашњу, невидљиву топографију... Хесихастички занос почиње умном молитвом, која узвисује и која се на доживљајном врхунцу крунише појавом бескрајне јаке светлости. Подвижнику тада нестаје свет, нешто силази у њега и радосно обузима срце. Појављује се поток врелих суза, које чисте душу и представљају милостиви дар.

Симеоново учење после три века васкрсава и постаје прави мистичноаскетски покрет на челу са његовим идеолозима Григоријем Синајитом и Григоријем Паламом. Србија није стојала далеко од ових византијских духовних кретања. Посредно или непосредно, и у њој се пронео овај ехо са Истока.

Бугарски патријарх Јевтимије — глава „трновске школе“, којој припадају и његови добри ученици Григорије Цамблак и Константин Филозоф — дугао је у млађим данима по Парорији са оцем хесихаста — Синајитом. Ова младалачка хесихастичка занесеност није, доцније, утрнула у патријарху, већ се усковитала у стилу његових многобројних дела. У Бугарској, којој ће Србија после њене пропасти (1393) бити културно уточиште, постојала је чак и странка интелектуалаца са већином хесихаста.

После уклањања анатеме са српске цркве (1375) у државу кнеза Лазара долази преко балканских планина Седам „Синајита“, како их је народ називао. Њихов боравак у нашој средини није остао без икаква трага. Пре-

води многих хесихастичких списа, на пример, налазе се у старим српским рукописима. За Ромила, једног од ове Седаморице, зна се да је из ужег круга Григорија Синајита. Настанио се у околини манастира Раванице, где је и умро. Живот му је саставио на Светој Гори монах Григорије, који је, доцније, прешао у тек основани манастир Горњак. Није прошло много времена и неки Раваничанин је превео са грчког овај *Живот преподобног Ромила*. Дело је необично значајно, јер приповеда живот једног хесихасте, а састављач је писац са одличним хесихастичким образовањем.

Заведени сличним несрећним судбинама Цамблака и Константина Философа после пропасти Бугарске, многи су их и по стилској сличности олако стављали једног уз другог. Иако савременици, они су се у стилу и књижевној замисли доста разликовали. Цамблак је остао веран традицијама *књижевне*, а Философ — *правописне „трновске школе“*, док је у тражењу књижевног израза кренуо другим путем.

Као игуман манастира Дечане, Цамблак је написао *Живот Стефана Дечанског* и *Опис преноса моштију св. Петке из Видина у Србију*. Ова два дела показују најјаснију везу са емоционалним хесихастичким механизмом, који је поставио Симеон, а у време Цамблакове младости доживео праву ренесансу.

Стари наши књижевници оставили су врло мало сведочанства о схватању и оваплоћењу књижевног дела. Зато неки Цамблакови наговештаји имају данас неочењиву вредност и чине значајан прилог старој поетици. Своју реч не управљају у разум, већ више жели да успали *душе* читалаца или слушалаца. У уводу *Похвале патријарху Јевтимију* Цамблак јасно исписује своје намере. Не жели похвалама бољим да учини патријарха, „већ слушаоца к ревности да подвигемо и сличној тежњи успалимо“. Од слушалаца *Живота Стефана Дечанског* тражи само наклоност душе — „усрдно молим ваше богољубазне душе да пазе на оно што се предаже“.

У стварању ликова Цамблак се креће преко мостова и не додире се многих важних токова. Тако, његове личности немају *карактер*, али су им, у овом прескоку, откривена психолошка стања, осећања и емоционална реаговања. Уосталом, ово је општа појава у уметности онога времена и Цамблак јој само одужује дуг.

Цамблакова изразита заокупљеност унутрашњом људском природом најјаснија је у појединачном и сложном раду свих чиналаца емоционалног механизма.

Право огњиште свих осећања, нарочито оних која су од овога света, јесте — СРЦЕ. Тако су, на пример, сва срца народа била распаљена љубављу према Дечанском. Искрена осећања се не могу сакрити и нестаје свако хришћанско скривање и пригушивање свакодневне људске природе. Када му је умро син, док су страјствовали у Цариграду, Дечански није могао да прикрије родитељски бол, јер „срце изнутра пробадаху стреле природе“. Овакво срце, које се овоземаљски раздире, може божански да затрепери и своје звуке да пренесе у велике висине. Тада срце постаје апстрактни инструмент — „он је (Дечански) био певач псалма, који извиру од срдачног инструмента и достижу у уши Бога Саваота“.

Насилници, неверници, подлаци имају арукчије срце. Јунац, настојатељ Дечана, био је онако страشان злобник хришћана, јер „рече у срцу своме: Нема Бога“. Срце је невидљиви живи извор који људе покреће на добра или зла дела. Зато и осећања у срцу могу бити — праведна или неправедна, добра или зла, искрена или лажна. У тешким часовима окасветаности Дечански тражи од Господа да му испита осећања у срцу — „Види да ли има у срцу моме неправде...“ У осећањима нема колебања, благих и прелазних тонова, већ се све појављује у крајностима. Тако ће и Господ, по Библији највећи испиталац срца, видети да ли је срце Дечанског праведно или неправедно.

За патње, унутрашње растрзање, затвореност Цамблак налази метафору у области срца — „теснота срца“.

Добра дела и речи могу надахнуто да делују на срце. Дечански у цариградском манастиру Пантократору „смерношћу и говором привлачаше срца свију“. А када је постао владар, „некако полагаше у њихова (властеле) срца неку силу усрдности“. И добро и славно подвижничко дело св. Петке деловало је право на срце бугарског цара Јована Асена, те се одмах „распали срцем“.

Када осећања неизмерно нарасту, срце добија неке необичне особине. Као што је некада постало инструмент, тако је сада прогледало. За време једног кратког сневана у цариградској цркви Дечански је „очима срца свога“ угадео св. Николу, који му је повратио вид.

И код патријарха Јевтимија, Цамблаковог учитеља, велике духовне победе могу се извојевати срцем. Света Петка је срцем спасавала своју смерност. У великом подвижничком и аскетском замаху гледала је само „како да спасе Могућему од малодушности и буре смерност срца“.

Емоционална стања извиру из срца. Према томе, и срце, као жарниште емоционалног реаговања, добија атри-

буге — ожесточено, камено, смерно, скрушено, чисто. Уношењем у значења атрибута који стоје уз срца може се наслути да Цамблак, ипак, није ишао само у крајности, већ да је наговештавао и прелазне тонове осећања.

ДУША се одваја од тела и неуништива је. Ово средњовековно платонско учење најлепше се види на нашим фрескама. Душу покојника, која је као повијено новорођенче, узноси анђео. На сценама Богородичина успења то чини Христос. Овом учењу је близак и наш монах Григорије Цамблак, књижевник и доцније кијевски митрополит. И код њега, као на нашим фрескама, душу узносе анђели: „И тако предаде (Дечански) Господу блажену душу, од анђела прихваћену и хваљену...“

Срце није заузимало никакав простор, али душа има свој обим. Из њене дубине иду најјача осећања. Док се молио у цариградској цркви, Дечански „из дубине душе уздишаше“. Уздицаји из дубине душе чују се уз неку силну молитву или какав духовни доживљај. Пред битку на Вељбуџду Дечански је „из дубине“ уздахнуо и изрекао праведничку молитву. У тешким часовима Јунчеве самовоље игуман Дечана је, тражећи спасење, „из дубине душе“ молио Дечанског за помоћ.

Цамблаковим оштрим поделама људских вредности, које иду у крајности, одговарају и појмови добрих и злих душа. Категорије душа не изничу из образложене и припремљене психолошке основе. Људи се појављују као глумци који би играли само последњи чин неке велике драме. У сцену сукоба, на пример, између Дечанског и Душана — први улази са кротком, а други са злом душом. Пошто је син одбио све очеве мирољубиве савете, Цамблак се пита: „Но како ће послушати добар савет душа која се једном устремила на зло?“ А на наговарање властеле да силом спречи синовљеву непослушност и самовољу, отац блажено одговара: „Зашто ви тако ожесточавате кротку душу, и зашто је покорну закону Божијем присиљавате да му се противи?“ Позитивном лику Дечанског одговарају и милосни атрибути душе — блажена и преблажена.

Челник Ивоје безбожно је злостављао братију манастира Дечана. Стигла га је праведна казна „и у таквим љутим мукама испусти једну душу“. Душе Цамблакових јунака носе изразиту категорију из које предодређено извиру сва дела. Само из једне Ивојеве душе могла су да потеку онако велика зла.

Љубав читавог бића налази се у души. Срцем се више осећа. Љубљење душом је више апстрактно, а срцем се више нагиње љубави од овога света. Тако је Дечански био

вољен и жељен од душа властеле и, уопште, „љубљен душама свију“.

Док је певање псалама Дечанског извирало „од срдечног инструмента“, дотле су се права духовна осећања налазила у души. Цамблак од оваквог надахнућа ствара лепу апстрактну поетску слику — „духовно је играо (Дечански) у колу, не ногама, но душевним осећајима“. Много пре *Парадокса о глумцу* Цамблак је наговестио да књижевна дела (овде Псалми Давидови) треба репродуковати од срца („од срдечног инструмента“), а не разумом, као што се залагао Дидро. Станиславски је, доцније, превазишао „глуму срцем“ и оваплотио се у художественој игри читавом душом.

И Григорије из Горњака се залаже да дела свих личности које се приказују не треба примати разумом, већ их пропуштати кроз душу. У уводу *Живота преподобног Ромила* — где размишља и о свом књижевном захвату — вели како је Ромилове „подвиге добро душевним очима видети“.

Дечански „жељу душе беше управио ка надземаљским стварима“ и зато се одрекао свега овоземаљског и плотског. Оваква душа добиће највишу небеску награду. Цамблак је настањује на небесима — „и његова света душа настани се у неизреченој слави“. Велика овоземаљска подвизања награђују се још за живота. Тако и св. Петка, вели Јевтимије, „своју украси душу“. Ромил је био награђен беседничким надахнућем, јер су његове речи „најслађа беседа душе“.

Бол у души је нематеријалне природе. Јавља се као последица мисаоних, духовних, невидљивих збивања. Тако, када је Дечански странствовао у Цариграду, неки његов благородни пријатељ у Србији размишљао је и сећао се, „прешавши у памети његове прве обичаје и сетивши се љубави, осећаше бол у души“.

СУЗЕ се појављују, углавном, као пропратни знак или исход духовних успона. Тако, Дечански истинитост свога подвизања у Цариграду посведочава сузама. И Ромил је често крунисан сузама. После једног аскетског сагоревања изишао је из ћелије и сузама доказао шта се догодило — „имаше лице мокро од течења многих суза“. А за Јована Рилског патријарх Јевтимије се задивљено пита: „А сузни његов источник ко ће достојно исказати?“

Јака духовна стремљења праћена су сузама. Сузе постају видљиви, материјални поточић који тече из невидљивог разгорелог жаришта. Смерну мисао у овоземаљском владалачком животу Дечански је обележио суза-

ма. „А он уколико се велико царство ширило и множило, — објашњава Цамблак — утолико је носио смернију мисао у ниском мудровању, често постељу мочехи сузама, не само у ноћи, као што пева пророк, но и свакога дана савест омиваше сузама.“ У одсудним часовима битке на Велбужду Дечански искреност своје молитве потврђује сузама... И јунаци патријарха Јевтимија, учитеља Цамблакова, накићени су сузама за време молитве. Св. Петка, на пример, пошто је морала да напусти пустињу, молила се пред Богородичином иконом и „топле нештедно изливаше сузе“ и „сузама земљино обливаше лице“, као што је и Дечански „положивши лице на земљу“, ронио сузе. Занимљиво је да Дечански, поред уобичајене, и „умну молитву чиниаше“, која лежи у основи хесихастичке теорије.

Као код хесихаста за време умне молитве, тако се и код Цамблакових личности у гласној молитвеној екстази појављују сузе. Неки слепац испред Дечана „топле сузе изливаше, бијући прси рукама, а језиком говорећи молбу мученику (Дечанском)“.

Цамблак нарочито истиче како је Дечански „свагдашњим сузама“ сличан преподобним оцима, чији су примери временом утицали на учено стварање аскетске екстазе.

Сузе прате и овоземаљска осећања. Искрена *благодарност* украшена је сузама. Дечански је у Цариграду, пошто је примио злато из Србије преко једног младића, благодарио „обилним сузама“. Пронашавши место за подизање Дечана, краљ је постао необично радостан и понесен и „многим сузама благодарио је Бога“.

И осећање највеће *захвалности* обасјано је сузама. Тако, на пример, Цамблак укратко слика једну сузну сцену у којој Дечански, пошто му је св. Никола даровао вид, захваљује на дару зеница. „Када је био у Ђелији, — уноси се Цамблак у опис — на земљу павши, на много часова сузе изливаше од новодарованих оних зеница.“ У Цамблаковом опису налазимо данас приказан читав мизансцен изливања суза захвалности. Захвалник се обично повлачи од људи (оваде је сам у Ђелији), пада на земљу и јака осећања покрећу сузе. У сличном мизансцену налазе се понекад и личности патријарха Јевтимија и Григорија из Горњака. Занимљиво је да се приликом описа пада на земљу — не само код захвалности — често јављају и сузе. Пад на земљу, чини нам се, представља метафору наглог прелаза у молитвени положај, који је у аскетској екстази, нарочито хесихастичкој, праћен сузама.

Сузе су и обележје *недања* и *уздања*. Оне су потврда искреног *нишчекивања*. Када је Јунчева тиранија узела маха, игуман Дечана је дошао на спасоносну молитву узела *руке* Цамблакови јунци пролили су доста свакодневних и природних суза. Пошто му је умро син у Цариграду, Дечански, поред свих обуздавања своје људске природе, *живи* и пролива родитељске сузе — „суза довољно (проли) *позустивши* природи, јер се не могу задржати“. Тада није могао обуздати ни срце.

Људи Цамблакови нису од камена и устрептало реагују. Многи дирљиви догађаји изазивају у њима сузе *самилости*. Миаутин је у време синовљева потуцања осетио милосрђе и излио „довољно суза“. А када му се син вратио, „са сузама га је целивао“. Цамблак је најбоље ухватио круг рабања милосрђа са сузама у сценама *опи* са неволних, кљастих и распаљивих болесника у болници крај Дечана. „Призор беше *ванистину* јадан, — прича Цамблак — и гледање је изазивало сузе милостивим очима“. Највеће милосрђе према њима показао је Дечански када их је са сузама целивао.

Када је Дечански кренуо из Цариграда у Србију, цара Андроника је обузела туга и „целоваше (га) са сузама“. Сузе на тужном расстанку нису скрили ни цариградски монаси, већ „са сузама овога провађаху“. Тако и Григорије из Горњака, када је требало са осталим испосницима да напусти милу пустињу, није могао да се уздржи од суза, те ствара преувеличану слику — „сузе се точаху од очију наших“.

Насупрот тузи, сузе се јављају и од велике *радости*. Дечанскоме, који је потцењивао овоземаљска уживања, јавио се у сну св. Никола и обавестио га да се припреми на преставање. А када је устао „од сна, сузама радост мешаше“.

Цамблакове сузе које се рабају у свакодневним и обичним емоционалним стањима имају данас живу вредност. Оне показују, насупрот аскетским екстазама, природан ток рабања суза. Иако понекад нема психолошких припрема, што је разумљиво за Цамблака и његово време, ове сузе су драгоцено сведочанство *пишчева* занимања за емоционални живот својих личности.

СРЦЕ, ДУША и СУЗЕ често се појављују *нераздвојно* у приказу унутрашњих доживљавања и узајамно делују као три елемента једног механизма.

У *Опису преноса моштију св. Петке* Цамблак се нарочито задржава на сцени када су кнегиња Милица, Сте-

фил, Вук и Јефимија — добивши од султана тело св. Петке — постао радости. Добијање ових моштију толико је значајно за даљи живот и духовну безбедност Срба те и српски представници падају у илбездумљено стање радости. „А они, обухвативши ово (тело св. Петке), љубљаху га, метаху к очима и души и срце заједно. Сузе од радости изливаху...“ Цамблак не уводи сада само појединачне елементе, већ покреће читав механизам. За душу и срце наглашава да се приклањају — заједно. Сузе су круна искрених осећања срца и душе.

И Григорије из Горњака сузама награђује рањена и устрептала срца својих личности. Када је неком старом пустињаку умро један добар ученик, — прича Григорије — „озледи му се срце као што приличи и приложи сузама сузе...“

Код патријарха Јевтимија сви елементи механизма имају градацију („из силе у силу“). Јован Риаски, на пример, моли се за излечење једног пастира кога су нашале „беси“: „Прелазећи из силе у силу, жезлу у срце полагање, изливајући сузне изворе и напајајући душевне brazde...“ Неглашени успон осећања много подсећа на хесихастичку екстазу, где надахнуто срце дарује сузе, које чисте душу.

У емоционална, психолошка стања Цамблакове личности нападају без сазданог карактера. Емоционални механизам често им се покреће без унутрашњих и спољних припрема. Али овако није увек. Цамблак је знао и одлично да запази и васпостави нека стања. У сцену Симонидиног наговарања да Милутин ослепи Дечанског он је ушао, на пример, са свим чулима доброг посматрача. „Долази царица к цару, — уноси се Цамблак — показујући тужно лице, неукрашен и необичан увод, и рони сузе, и унутрашњим пламеном пресеца глас.“

Иако није дубоко зашао у психологију својих личности, што је и разумљиво, Цамблак је указао прстом на постојање емоционалног механизма. Поред вапљудских, божанских кретања, почело је да се открива велико богатство у самом човеку, који је постао медијум свих збивања. Цамблак је наговестио да човека тек треба да открива књижевност, а не чиста религија.

(1961)